

УДК 1+33+316.422

<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2020.44.220528>

orcid.org/0000-0002-9461-7305

Андрій Царенко

ЦАРЕНКО Андрій Вікторович – доктор філософських наук, доцент кафедри філософії та культурології Національного університету “Чернігівський колегіум” імені Т. Г. Шевченка. Сфера наукових інтересів – філософія, історія Церкви, богослов’я

ЕТИЧНІ СМИСЛИ ДРАМИ СВЯТИТЕЛЯ ГЕОРГІЯ (КОНИСЬКОГО) “ВОСКРЕСІННЯ МЕРТВИХ”

Драма видатного церковного діяча святителя Георгія (Кониського) “Воскресіння мертвих” є досить відомою пам’яткою української дидактичної літератури – зосередженням важливих релігійно-етичних смислів, що вимагають подальшого вивчення.

У п’єсі українського драматурга проповідуються найрізноманітніші чесноти й нещадно критикуються несправедливість, хабарництво, знуцання над доброчесними людьми, наголошується на неминучості покарання зла та неодмінності щедрого винагородження за безвинно перенесені страждання.

Незважаючи на певну невідповідність моральному богослов’ю, драматичний твір Георгія (Кониського) в цілому постає успішним художнім утіленням важливих ідей християнської етики.

Ключові слова: етика, моральне богослов’я, драма, порок, несправедливість, чеснота, терпіння.

Постановка проблеми. 225 років тому відійшов у вічність уродженець міста Ніжина, що на Чернігівщині, святий Георгій (Кониський) – видатний ієрарх і мислитель, звершення якого неможливо обійти увагою дослідникам вітчизняних філософських традицій. Як відомо, цьому церковному діячеві судилося увійти до історії української, а також білоруської й російської культур не лише як невтомному поборнику православної віри й благочестя, богослову, філософу, проповіднику, досліднику давнини й поету, але й як драматургу. Його “трагедокомедія” “Воскресіння мертвих” є однією з найвідоміших

© А. В. Царенко, 2020

душеповчальних драм, написаних викладачами Києво-Могилянської академії, – літературною основою для сценічного дійства, призначеного стати справжньою проповіддю істин християнського вчення й доброчесності, а також недвозначним викриттям зла, пороків і несправедливості, що настійливо прагнуть панувати в земному світі. Невипадково текст п'єси Георгія (Кониського) сповнений прикметних релігійно-етичних (морально-богословських) ідей, виокремлення й аналізу яких є важливою запорукою розуміння як самого твору, так і власних уявлень, переконань та ідеалів його незабутнього автора.

Аналіз досліджень і публікацій. Драма-проповідь (або ж драма-мораліте) “*Воскресеніє мертвих*” обще убо всім будуще, но страждущим всім неповинно в віці сем блаженно, а обидящим гибельно; в п'яти дійствах в пользу чающим оного показанное Георгієм Коніцким, 1746 [літа]” вже тривалий час привертає увагу дослідницького загалу – вчених часів Російської імперії, радянської та пострадянської епох. Вона згадується в розповідях про творчу спадщину святителя Георгія багатьма його біографами (див., напр.: Дышневіч, 2001, с. 145; И. Ж., 1895, с. 954; Минькевич, 1895, с. 117).

Чимало дослідників роблять особливий наголос на гостросоціальному й сатиричному вимірі п'єси “*Воскресеніє мертвих*”. Підкреслюється, що цей твір являє собою протест проти нещадної жаги збагачення й нагадування про обов'язковість торжества Справедливості (Царенок, 2020b), засудження ганебних дій представників тогочасної козацької старшини, а також критику продажного судочинства (наприклад, студії науковців С. Мащенко (Мащенко, 2006, с. 32-33), О. Мишанича (Мишанич, 1983, с. 17), М. Суліми (Суліма, 2000, с. 156)). Літературознавець П. Білоус схильний вбачати у драмі Георгія (Кониського) натяк не лише на злочинний “олігархат” Гетьманщини XVIII ст., що, пристосовуючись до нових історичних умов, грабував співвітчизників, стаючи відданою імперії суспільною верствою, але й на російське чиновництво, якому “державна дозволяла чинити сваволлю на українських землях” (Білоус, 2012, с. 292). Зрештою, історик вітчизняних філософських учень М. Кашуба, аналізуючи зміст твору “*Воскресеніє мертвих*” та супутніх йому інтермедій, вважає їх викриттям жорстокого соціального й національного гноблення, що мало місце на теренах як України, так і Білорусії. При цьому дослідниця далеко небезпідставно веде мову про “заклик до єднання російського, українського та білоруського народів для боротьби проти польсько-шляхетської експансії”, який виразно звучить у цьому драматичному викритті (Кашуба, 1990, с. 9) [а саме – в інтермедіях до драми – прим. А. Ц.].

Увійшовши до числа кращих пам'яток академічної драматургії доби Гетьманщини, п'єса Георгія (Кониського) закономірно викликає інтерес із боку істориків літератури, які прагнуть дослідити її смислові й художні особливості (П. Білоус, М. Суліма та ін.), а також написані до неї невідомими авторами інтермедії (П. Білоус (Білоус, 2012, с. 294-295), С. Єфремов (Єфремов, 1995, с. 179), М. Петров (Петров, 1878, с. 245-256; 1879, с. 283-284)). На сторінках літературознавчих студій ми зустрічаємо й спроби осмислення драми “Воскресеніє мертвих” як пам'ятки, створеної на культурному “порубіжжі”: так, зазначається, що “дидактична спрямованість” цього твору “відповідала традиціям барокової літератури й водночас не суперечила класицистичним і просвітительським тенденціям, що ставали в українській культурі все помітнішими” (Грицай, Микитась, & Шолом, 1989, с. 315).

Інтерес до п'єси, автор якої на час її написання викладав у Києво-Могилянській академії поетику, а пізніше й філософію та богослов'я, так чи так виявляють і дослідники філософських пошуків. Зокрема, М. Кашуба та С. Мащенко, як уже згадувалося, звертають посилену увагу на викриття майбутнім ієрархом у його драмі існуючої між людей несправедливості (Кашуба, 1990, с. 9; 1999, с. 40-42; Мащенко, 2006, с. 32-33), а С. Кримський намагається віднайти у цьому творі підтвердження думки, що в українській бароковій культурі стверджувався неабиякий оптимізм (Кримський, 2008, с. 334-335).

Окрім того, драма-мораліте Георгія (Кониського) здатна зацікавити й історика вітчизняних філософсько-естетичних ідей. Невипадково до неї звертається І. Іваньо під час написання відомої монографії “Нарис із розвитку естетичної думки України” (Іваньо, 1981). Аналізує п'єсу “Воскресеніє мертвих” і автор цих рядків у своїй (не позбавленій як певних достоїнств, так і –варто зізнатися– певних недоліків і помилок) праці, присвяченій естетичній складовій світогляду святителя Георгія (Царенок, 2011).

Незважаючи на досить активне звернення дослідників різних часів до драми славетного ієрарха, вона й зараз має виступити предметом ретельного вивчення з історичних, літературознавчих, театрознавчих, культурологічних, філософських та теологічних позицій. Актуальним завданням слід визнати системний огляд головних ідей, що їх знаходимо у п'єсі. До того ж, окремі думки, висловлені стосовно твору “Воскресеніє мертвих” вимагають перегляду й навіть спростування (крок у відповідному напрямі вже було зроблено автором цієї статті в одній із публікацій (див. : Царенок, 2020а, с. 30-33)). Виконанню таких завдань сприятиме, зокрема, подальше осмислення етичного виміру

драми Георгія (Кониського), виявлення в ній провідних морально-повчальних смислів.

Відповідно, **метою** нашої **статті** є виділення й аналіз морально-богословських ідей драми-проповіді святителя Георгія (Кониського) “Воскресеніє мертвих”.

Виклад основного матеріалу. У п’єсі наявні дві сюжетні лінії. Першу з них ми зустрічаємо одразу ж після невеликого Прологу – у першому ж “дійстві”, в якому відбувається розмова персонажів Земледіла й Священика. Земледіл, добре знаючи, що зерна спочатку “в землі тліють”, а пізніше “в колосі ростуть і ціліють”, замислюється про воскресіння всіх померлих у майбутньому і сповідує свою віру в це. Та його непокоїть питання, чи перебуватимуть люди після оживлення їхніх тіл в однаковому стані: “Что будет діятися, когда з мертвих встанем”? Майбутнє кожної людини залежатиме від її учинків, –повчає трудівника Священик. В його повчанні міститься одна з найголовніших етичних ідей твору –“Зде в мирі всяко живуть і вмирають всяко, –І на суд убо Божий встануть неоднако”.

Ствердженню, зокрема, цієї богословської ідеї, згідно із художнім задумом Георгія (Кониського), має сприяти розгортання другої сюжетної лінії твору. Воно здійснюється в наступних чотирьох “дійствах” п’єси. Нашу увагу в них привертають дві особи, що отримують від автора вельми промовисті імена, –це лютий і сповнений жаги до збагачення Діоктит (з грецької “гнобитель”) та чесний Гіпомен (з грецької “той, хто терпить”) (Мишанич (Ed.), 1983, с. 672). Злий персонаж всіляко знущається з доброго –незаконно заволодіває його майном і, зрештою, закатовує до смерті, –але незабаром помирає й сам. В останньому “дійстві” зображена зустріч Діоктита та Гіпомена у потойбіччі. Жорстокий вбивця, який прирік себе на вічні мучення, виводиться з пекла, щоб його невинна жертва побачила “суд Божий неумитний, Безмездний, безпоблажний і безволокітний” –повну протилежність продажному земному судові, готовому догоджати гнобителю. Відбувається кульмінація драми: “Гіпомен, з ангелом от блаженства ізшедши, посмівається Діоктиту; отславше его в ад, преізбиточное за терпініє вічних благ воздаяніє ісповідуєт” (Георгій, 1983, с. 352) та поспішає повернутися до раю, що оспівується як місце вічного й істинного блаженства.

Дидактичний вплив п’єси “Воскресеніє мертвих” покликані посилювати кілька чудових кантів (піснеспівів), а також короткий Епілог, в якому Георгій (Кониський) підсумовує свою повчальну розповідь:

“Два лица живі по смерті в дійстві явленні, –

По приміру том весь мір будет оживленний:

Єдин Діоктит злобний прийняв муки люті,
Но приміром тим всім злим мук не ізбігнути;
Єдин Гіпомен дійшов блаженної слави,
Но приміром тим дійдуть блаженства всі праві...”
(Георгій, 1983, с. 355-356).

Окрім того, як уже побіжно згадувалося, драма-мораліте “оздоблена” й кількома інтермедіями. На думку дослідника української літератури С. Єфремова, вони “своїм паралелізмом як саму ідею підкреслюють, так і зразкову того часу форму цієї трагедокомедії” (Єфремов, 1995, с. 179).

Твір Георгія (Кониського) з очевидністю пов’язаний зі Святим Письмом: “Притвор бо сей на прямої положен основі, –Что глаголет, то стоїть і в Божієм слові” (Георгій, 1983, с. 356), –підкреслює цей зв’язок сам автор в Епілозі. Драма нагадує глядачеві й читачеві про, зокрема, воскресення Христом свого друга –праведного Лазаря (Іоан. 11), про Страшний Суд, якому передуватиме воскресення всіх померлих (Іоан. 5:24–30; 1 Сол. 4:13–18 та ін.). Незаперечний вплив на творчий пошук Георгія справили й Євангельські притчі. У першому дійстві драматург послуговується прикметною образністю притчі про пшеницю й плевели (кукіль) (Матв. 13:24–30), а також поясненням цієї образності (Матв. 13:36–43); в одній із реплік Священика –

“Слава Богу! не только нива пажить родить,
Но і слово Божіє в серцу людськом ходить.
Сей человек о другой жизни помишляет:
Плода убо добрых діл дух мой по нем чаєт”

– можна відчутти й вплив хрестоматійної алегоричної оповіді про сіяча (Матв. 13:1–23; Марк. 4:1–20; Лук. 8:4–15). Зрештою, розвиток другої сюжетної лінії драми позначений впливом притчі Спасителя про немилосердного багатія й терпеливого жебрака Лазаря (Лук. 16:19–31). В одному з літературознавчих довідників зустрічаємо думку, що саме її було покладено в основу твору “Воскресеніє мертвих”: оригінальність драми полягає в тому, що автор “дає героям не біблійні чи українські імена, а іноземні”, і цей прийом допоміг йому “з більшою мірою узагальнення, правдивіше відтворити несправедливість, яка паує на землі” (Суліма, 2000, с. 156).

Така думка (що її свого часу використовував і автор цієї статті (Царенок, 2011, с. 66)) є справедливою лише частково. Дійсно, сюжети євангельської притчі та драматичної оповіді мають певну схожість. В обох творах ми зустрічаємось із співставленням праведного й неправедного життя, а також із повчальним порівнянням долі центральних персонажів у потойбічному світі. Більш ніж переконливим свідченням

про зв'язок п'єси “Воскресеніє мертвих” із притчею Христа є одна з реплік Діоктита. Прирікши себе на вічні муки, колишній мучитель бажає, щоб про кару, яка чекає на грішних, дізналися на землі:

“А тепер ніт да кто мя от ада ізбавить!

Поне братії моєй нехай кто об'явить,

Кої, по-моєму, і нині обіжають, –

Ах! ах! что їм слідуєт, нехай тоє знають!” (Георгій, 1983, с. 352).

Таке бажання має й персонаж притчі – немилосердний багатій, який, страждаючи в пеклі, боїться за своїх братів, “щоб і вони не прийшли на це місце страждання!” (Лук. 16:28).

Як бачимо, факт впливу євангельської притчі на драму Георгія (Кониського) досить очевидний, однак, усе ж цей вплив не слід перебільшувати. Сюжетні лінії обох творів відчутно відрізняються одна від одної; різняться між собою й центральні образи притчі та п'єси. Так, Діоктит значно перевершує багатія в нечесті: він не тільки немилосердний володар великих статків, але й жорстокий кривдник-убивця. Не знаходимо й повного збігу образів Гіпомена та Лазаря: євангельський праведник є самотнім хворим жебраком, якого зневажив любитель розкошів, у той час як позитивний герой драми – побожний і добродійний трудівник, який має родину, маєтності, піклується про бідних, а згодом стає жертвою заздрощів, підступності й лютої свого неблаганного гонителя.

Зважаючи на ці та інші особливості, ми переконаємось, що притча про багатія та Лазаря не являє собою єдину й домінуючу основу драми “Воскресеніє мертвих”. Тому Георгій (Кониський) і не дає своїм персонажам біблійні імена: він створює досить самобутній твір, при цьому, безперечно, спираючись на Святе Письмо. Зовсім не випадково автор не називає головних діючих осіб і українськими іменами: обрані ним в якості імен слова давньогрецького походження відрізняються самоочевидною відповідністю сюжетній лінії, характеристиці центральних образів та дидактизму драми. Їхня незвичайність сприяє ствердженню у творі певної неординарності, своєрідної екзотичності, що привертає увагу загалу й зацікавлює.

Використання таких оригінальних імен справді допомогло драматургу здійснити суттєве узагальнення, створити вражаючі збірні образи гнобителя та його жертви і правдиво відобразити аморальність, яка мала місце в суспільстві. Однак стверджувати, що з цієї точки зору п'єса “Воскресеніє мертвих” перевершує притчу про багатія та Лазаря, принаймні, некоректно. У сповненій найглибшого релігійно-етичного смислу Євангельській оповіді, до якої звертається Георгій (Кониський), ми зустрічаємось із відчутно іншою, ніж у п'єсі, ідеєю,

що постає однією з головних дидактичних ідей цього хрестоматійного твору. Негативний персонаж драми звершує найрізноманітніші злочиння, в тому числі –убивство неповинного, й тому прирікає себе на пекельні страждання; його порочність агресивна, спрямована на активне гноблення, кривдження й знищення інших. Притча ж Христа вчить, що великим гріхом, який може назавжди погубити душу людини, є вже сама тільки її байдужість до бідувань ближнього. Гадаємо, такий етичний акцент навіть варто визнати більш вражаючим і приголомшуючим: не лише жадливі гнобителі-вбивці заслуговують на цілком справедливе покарання. (І водночас, не лише ті, хто перенесли мучення, але й володарі благодушного –Лазарєвого –терпіння, заслуговують на Вічну втіху).

Як бачимо, пов'язані між собою Євангельська притча та п'єса “Воскресеніє мертвих” являють собою схожі й, одночасно, відчутно відмінні один від одного твори. В певному сенсі, драма Георгія (Кониського) – це цікаве доповнення до притчі про багатія та Лазаря, “сходінка” до розуміння найвищих повчальних ідей останньої. У творі українського митця-мораліста предметом суворої критики постають не тільки безвинна, як на перший погляд, байдужість (Дюкитт чужий благодійності, і взагалі він “не любить бідних прошаков і духа” (Георгій, 1983, с. 343)), але й інші –більш очевидні для непросвітленого Христовим Благовістям –гріхи, зокрема, згадане кривдження людей. Разом із тим, драматург оспіває не лише благодушне терпіння, яке мав зневажений багатієм жебрак Лазар, але й терпіння таких безвинних страждальців, як страстотерпець Гіпомен. Невипадково вже в самій назві драми нас зустрічає стисле формулювання одного з її першочергових теолого-етичних смислів: очікуване *воскресіння мертвих “страждущим всім неповинно в віці сем блаженно, а обидящим гибельно”*.

Контрастне *протиставлення праведної та порочної життєвих стежин* –характерна ознака драми-проповіді Георгія (Кониського). (Ми знаходимо це протиставлення й у власне проповідницькій спадщині святителя (див. : Георгій, 1886)). Драматург так чи інакше *закликає свого глядача (і, безумовно, читача) до слідування Божим заповідям* (Георгій, 1983, с. 338; с. 343), *чесної праці* (Георгій, 1983, с. 338; с. 343), *милосердного ставлення до бідних* (Георгій, с. 343; с. 346), *миролюбства* (Георгій, 1983, с. 343), *вдячності благодійникам* (Георгій, 1983, с. 346), *до смирення перед попущеними Творцем нездоланими обставинами й покладання на Його Благий Промисел* (Георгій, 1983, с. 344-345; с. 346), *до терпіння тих чи тих випробувань, окриленого надією на неодмінну нагороду в блаженному майбутньому*:

Потерпім в сей житні

Біди, укоризни,
 Всю напасть і вражду,
 Алчбу і жажду:
 Нехай наситимся,
 Нехай насладимся

Безконечно о Бозі (Георгій, 1983, с. 343).

Не забуває Георгій (Кониський) і про проповідь такої християнської чесноти як *смирennemудріє-скромність*: високоморальний приклад для наслідування Гіпомен, молячись перед смертю, щиро сповідує свою духовну неміч, наголошує, що без Вишньої допомоги людина нічого не може зробити доброго, й указує на неперевершене значення Спокутної Жертви:

“Боже мой! і я грішен у Тебе состою:
 Правда бо наша, як руб нечист пред Тобою;
 Но Ти, Христе, Ходатай, –для Твоїх страданій,
 Твоїх ради нещадних кровезіліяній,
 Во всем ціло оправдан бути уповаю,
 Себі ж, своей заслугі, нічто не вмiняю.

Аще туне пострадах, Твой то, Христе, бiаше
 Дар, твоя помощь, Твое діло, а не наше” (Георгій, 1983, с. 346).

Цікаво, що приклад смирення, скромності являє собою й сам автор п'єси, просячи в Епілозі вибачення за можливі недоліки свого твору (Георгій, 1983, с. 356).

Важливою чеснотою, яка проповідується у драмі, виступає й *удячність Творцю*: навіть помираючи, Гіпомен славить Бога, “что так приключилось”, адже відчуває духовну радість і сподівається унаслідувати “Небесное Царствіє”, обіцяне “страждущим безвинно” (Георгій, 1983, с. 345-346). Благословить Всевишнього страстотерпець і наприкінці драми –тоді, коли вже остаточно звільнюється від зла і сподобляється великої ласки й нагороди (Георгій, 1983, с. 353).

Злоба, похiтливiсть, пияцтво, дармоiдство, жадiбнiсть, немилосердя, заволодiння чужим майном, розорення iнших, обман, хабарництво, продажнiсть, несправедливiсть, кривда, знуцання над беззахисними i, звiсно, вбивство, –всi цi пороки й грiхи нещадно засуджуються автором п'єси як неприпустиме лихо, яке веде до безперестанних мучень.

Вже у Пролозі Георгій (Кониський) слушно вказує, чому чимало людей обирають шлях гріха. Причиною цього стає, зокрема, забуття про те, що життя в долiшньому свiтi не є вiчним:

“Многим до злих дiл тоє подаєт причину,
 Что не хотять помишлять на свою кончину...” (Георгій, 1983, с. 337).

Відповідний дидактичний наголос драми-мораліте – один із найважливіших в усіх її п'яти “дійствіях” – виражений на початку першого ж канта – в прикметному рядку: “Два рази сліп, хто впрעדь на смерть не взираєт” (Георгій, 1983, с. 339).

Цей наголос, що наскрізь пронизує смисловий “простір” п'єси, цілком узгоджується з істинами християнського морального богослов'я. *Пам'ять про завершення земного життя* традиційно визнається душпастирями дієвим засобом духовного вдосконалення особистості. Георгій (Кониський) добре розуміє її благодворне значення. В цьому переконує знайомство не тільки з його повчальною драмою, але й із іншими творами. Так, в одній із поезій проповідник “пам'яті смертноі” проникливо звертається до свого читача:

“Серпа ожидают созрелые класы;
А нам вестники смерти – седые власы.
О! смертний, беспечный, посмотри в зеркало:
Ты сед, как пятьдесят лет тебе миновало.
Как же ты собрался в смертную дорогу?

С чем ты предстанешь правосудному Богу?” (цит. за : Пушкін, 1976, с. 89].

Нагадування про Найвище правосуддя є одним із найважливіших завдань, які ставить перед собою автор п'єси “Воскресеніє мертвих”. Як і пам'ять про смерть, *пам'ять про праведний Божий суд так само здатна утримати людину від аморальних учинків*. Георгій (Кониський) свідомо й акцентовано протиставляє загробний суд суду земному, який може виносити рішення на користь кривдника, а не його жертви (Георгій, 1983, с. 341; с. 349-350; с. 351).

Усвідомлення своєї смертності, роздуми про неминучість прощання із долішнім світом, про долю померлих в іншій дійсності допоможуть людині *не віддавати себе в полон благам “внішнього миру”* – таким, як людська слава, влада, тілесна врода, маєтності, їжа, питво, втіхи від родини й мистецтва (Георгій, 1983, с. 341-343). Не слід забувати, що й вони недосконалі: “вся кратка, вся непостоянна”. Повчаючи цим істинам, Георгій (Кониський), звісно, не сповідує й не проповідує цілковиту нікчемність земних благ. Як і інші християнські пастирі, він веде мову про *існування особливої ієрархії цінностей, в якій долішне, нетривале в жодному разі не повинне затуляти собою вічне*. Розвиток другої сюжетної лінії його драми, по суті, являє собою яскраву ілюстрацію цього етичного постулату. Позитивний герой у творі, постаючи невтомним і добросердечним трудівником, має певні статки, володіє деякими маєтностями. Він намагається втримати ці блага, коли на них поклав своє несите око Гнобитель, а згодом, таки втрапивши праведно

зароблене й успадковане, вказує, що воно й стало причиною його бідувань і краще було б ніколи не бути “в господина” втраченому (Георгій, 1983, с. 345). Наприкінці ж твору Гіпомен, розповідаючи про райські втіхи й особливо про споглядання Творця, наголошує на принциповій незрівнянності їх із утіхами земними:

“Земная імінія как днесь поминаю,

Против небесних тїя гной бить воміняю” (Георгій, 1983, с. 353).

Прикметно, що морально-богословська ідея про ієрархію цінностей за кілька років після написання п’єси ствердиться й на сторінках “Загальної філософії” Георгія (Кониського), а саме в такій частині цього хрестоматійного твору, як “Моральна філософія, або Етика”. Не заперечуючи певного значення земних благ, мислитель знову – як це й належить християнину – визнаватиме першість за благами неземними. На переконання Георгія-філософа, “ми повинні менше турбуватися про досконале людське щастя як менш значне..., а більше [дбати] про краще, таке, яке приваблює нас і обіцяє повернути нам благо, а саме про найвище й безконечне благо, для якого як для останньої мети ми народжені, як влучно сказав Августин: «Господи, Ти створив нас для Себе, і тому неспокойне наше серце, поки не знайде заспокоєння в Тобі»” (Георгій, 1990, с. 419).

Незрівнянність вічного блаженства з принадами земного буття являє собою причину того, що Всеблагий Промислитель світу попускає лиху завдавати страждань праведним людям. Георгій (Кониський) приділяє значну увагу відповідному питанню теології та філософії. Його драматичну *теодицею* – вчення про те, чому *Бог, у жодному разі не будучи творцем зла у світі, може попустити останнє й тривалий час не карати лиходіїв із певних важливих причин*, – ми зустрічаємо у третьому “дійстві” драми. Воно знайомить нас із двома прикметними персонажами – “Терпінієм”, яке просить у правосудного Господа якнайшвидшого “Гіпомена от бід свобожденія, Діоктиту же отмщенія”, та “Отрадою”, яка пояснює, чому на Боже воздаяння гнобителю та безвинному страждальцю потрібно “мало почекати”. З одного боку, Бог, як люблячий Отець, не бажає гибелі Своїх нерозумних чад. Як повчає Отрада, Всеблагий Творець “долготерпить” навіть до їхньої кончини, – “А ось престанет грішник от своїх безчиній” (Георгій, 1983, с. 344). Водночас, Господь виявляє Свою любов і до праведних, не одразу звільнюючи їх від випробувань: за більше терпіння добродішні люди неодмінно будуть нагороджені більшою честю, великими дарами, що допоможуть забути про земні страждання, мов про сон (Георгій, 1983, с. 344–345).

З небесною втіхою-нагородою праведникові не витримують порівняння жодні з перенесених ним страждань, – таким постає ще один важливий релігійно-етичний акцент, зроблений у драмі “Воскресеніє мертвих”. “Недостойні вправду биша мої страсті До ізбитка благ вічних возданной мні часті!” – вигукує Гіпомен в останньому “дійстві”, сповідуючи неймовірну ласку й щедрість Бога (Георгій, 1983, с. 353).

В поетичному описі блаженного буття в заключному канті (Георгій, 1983, с. 354-355) етичні акценти автора драми поєднуються з *соціально-філософськими*. Георгій (Кониський) із піднесенням зображує дійсність, де панує радість, добро, мир та суспільна злагода: “Ність убогих, всі багаті”, “брані, раті там не слишно”, “между всіми нерушимий союз дружби, лєсті чуждий” та ін. Як можна зрозуміти драматурга, ці ідеали є, звісно, недосяжними в долішній “юдолі плачу”, однак усе ж прагнути до них потрібно. Таке прагнення сприятиме, зокрема, подоланню суспільних негараздів і ствердженню доброчесності у земному світі.

Морально-богословські ідеї твору “Воскресеніє мертвих” поєднуються й і з ідеями *гомілетики* – богословської дисципліни, предметом якої постає проповідь. Драматург-проповідник переконаний, що повчання слову Божому, що згодом “в серцу людськом ходить”, допомагає людині проинятися інтересом до найголовнішого й утвердитися на шляху духовного вдосконалення (Георгій, 1983, с. 339).

Яскравим прикладом поєднання етичних смислів драми з *естетичними* є висловлення Георгієм (Кониським) свого погляду на значення духовно-академічного театрального мистецтва. Зазначаючи у Пролозі, що “коміков свойственна должность сицевая, Єже учить, в обществі нрави представляя” (Георгій, 1983, с. 337), автор п’єси у стислий і змістовний спосіб звертає увагу на церковно-просвітницьку, моралізаторську місію театрального дійства.

Для виконання цієї шляхетної місії, звісно, й була створена драма-мораліте “Воскресеніє мертвих”. Як ми вже встигли переконатися, з огляду на своє призначення вона відрізняється щільним зв’язком із засновками християнського етичного вчення, відповідністю багатьом його закликам. Щоправда, в одному з місць п’єси така відповідність відчутно втрачається. Мова йде про епізод останньої дії, в якому зустрічаються звеличений Творцем Гіпомен та виведений із жахливої безодні Діоктит. Праведник “посмівається” колишньому гнобителю, примножуючи його страждання, а потім відсилає його назад до пекла.

Цей епізод суперечить християнському моральному богослов’ю, згідно з яким торжество Божого правосуддя не передбачає подібної немилості до засуджених на вічні муки. Причину (принаймні, одну

з причин) появи у кульмінаційній частині драми такої свого роду “страшної помсти”, мабуть, слід убачати в надмірно палкому протесті Георгія (Кониського) –на час написання твору ще достатньо молодого душпастиря –проти волаючої несправедливості і злодіянь у сучасному йому суспільстві (більш детально див. : Царенок, 2020а, с. 31-32).

Однак у цілому потужність релігійно-етичного потенціалу драми “Воскресеніє мертвих” є незаперечною. Твір слід визнати досить гідним художнім засобом для проповіді християнської моралі, важливих чеснот, до яких закликають Святе Письмо та Священне Передання.

Може видатися, що, проповідуючи такі етичні ідеали як незлобистість, терпіння й смирення, п’еса Георгія (Кониського) повчає людину зовсім не боротися зі злом, по суті, потурати розвитку несправедливості й свавілля. З точки зору дослідника П. Білоуса, позитивний герой твору “постає як особа пасивна, нездатна постояти за себе”; Гіпомен –це смиренний християнин, “який не протриває насиллю ближніх своїх...”. Соціальна проблема у творі розв’язана “банально, у традиційному релігійному дусі: зло покаране пеклом, а невинні страждання і бідність винагороджено Раєм”. Таке традиційне моралізаторство, що до нього вдається Георгій (Кониський), “цілком відповідало специфіці шкільної [тогочасної] церковно-просвітницької –прим. А. Ц.] драми” (Білоус, 2012, с. 293).

На нашу думку, ретельне дослідження драматичного твору “Воскресеніє мертвих”, супроводжуване зверненням до християнського морально-богословського вчення, уможливило принципово інші висновки.

По-перше, Гіпомен активний своєю побожністю й доброчесністю. По-друге, навіть змирщений світогляд не може заперечити, що активність цього персонажа виявляється й у земних справах: він –трудівник, чудовий господар (як не впізнати в цьому образі риси справжнього українського господаря, але, звісно, не ненажери-“глитая”), людина, яка намагається відстояти свої законні права у суді (Георгій, 1983, с. 340-341). Безперечно, Гіпомен Георгія (Кониського) –це не Дубровський О. Пушкіна, Бондаренко Янки Купали чи Ярема Галайда Т. Шевченка. Він не бере до рук “освяченого ножа”, не збирає навколо себе ватагу гайдамаків і не позбавляє життя гнобителів та їхніх посіпак. Праведник у драмі робить спробу *захистити* себе та своїх рідних *саме законним і благочестивим чином* –це активність християнина, який, наскільки можливо, прагне *жити “у мирі зо всіма людьми” та не бути переможеним злом, але перемагати зло добром* (Рим. 12:18; 21).

Втім, у крайніх випадках і праведнику доводиться братися за зброю (і, на превеликий жаль, не лише в переносному сенсі цього вислову). Гіпомен –Страстотерпець, за свого земного життя він не карає

Діоктита; не карають гнобителя й інші чесні люди. Однак академічна драма Георгія (Кониського), подібно до українського вертепу (або ж до білоруської батлэйки), має також свій “нижній (приземлений) ярус” – уже згадувані інтермедії, що супроводжують основну драматичну оповідь. Деякі з них слугують недвозначним попередженням, що “Діоктита” можуть бути покарані ще на цьому світі (Білоус, 2012, с. 294-295; Мишанич, 1983, с. 20 та ін.).

Що ж до розв’язування соціальної проблеми у власне драмі, то, гадаємо, не слід зневажливо характеризувати його як банальне. Безумовно, воно в цілому здійснене у відповідності з етичною Традицією, свідомим проповідником якої виступає Георгій (Кониський). І таке традиційне, типове моралізаторство цілком виправдане й доречно з огляду на призначення п’єси-проповіді: ми маємо справу не з банальністю, а з *класикою* (зразковістю).

Не будемо також забувати, що навіть часта повторюваність якоїсь ідеї ще не означає втрати нею свого значення й актуальності. Людство має потребу й у нагадуванні про чимало загальновідомих, нехай і неоригінальних речей (наприклад, про правила дорожнього руху, правила особистої гігієни або правила поведінки за умов карантинних обмежень) навіть у звичайній до буденності формі. Тим більше, коли мова йде про нагадування настільки важливих релігійно-етичних істин, як *неминучість покарання зла та неодмінність винагородження добра, особливо у потойбічному світі*.

Висновки. Драма Георгія (Кониського) “Воскресеніє мертвих” не випадково визнана яскравим зразком дидактичної літератури доби Гетьманщини. Звертаючись до Біблії, послуговуючись істинами християнського етичного вчення, український мислитель-мораліст створює вражаюче драматичне повчання, завданнями якого є проповідь чеснот (зокрема, терпіння, смирення, усвідомлення переваги вічних цінностей, пам’яті про смерть і про праведний Божий Суд) та викриття пороків, пояснення, чому Творець попускає зло у світі, а також недвозначний наголос на тому, що зло, врешті-решт, обов’язково терпить поразку й суворо карається, а добродієвість надзвичайно щедро винагороджується. Автор драми закликає людей до взаємної поваги й миролюбства: він зовсім не виключає активного протистояння кривді, однак, на його переконання, боротьба з наявним у суспільстві злом має бути, наскільки це можливо, законною та благочестивою. Драматична оповідь Георгія (Кониського) – майбутнього Архіпастиря, який і надалі рішуче викриватиме порочність і несправедливість, – заслуговує на значну увагу як у цілому успішне художнє втілення важливих морально-богословських смислів, утверджених у християнській культурі.

Список використаних джерел

- Білоус П. В. Історія української літератури XI–XVIII ст. : навч. посіб. Київ : Вид. центр “Академія”, 2012. 376 с.
- Георгій (Кониський), архієпископ. Воскресеніє мертвих. *Українська література XVIII ст. Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 337–356.
- Георгій (Кониський), архієпископ. С новым годом! *Черниговские Епархиальные Известия (Прибавление)*. 1886. № 1. С. 1–7.
- Георгій (Кониський), архієпископ. Філософські твори : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 1. 496 с.
- Грицай М. С., Микитась В. Л., Шолом Ф. Я. Давня українська література: підручник. Київ : Вища школа, 1989. 414 с.
- Дышневіч В. М. Каніскі Георгій. *Рэлігія і Царква на Беларусі: энцыкл. даведн.* / рэд. Г. П. Пашкоў і інш. Мінск : БелЭн, 2001. С. 145.
- Єфремов С. О. Історія українського письменства. Київ : Феміна, 1995. 688 с.
- Іванько І. В. Очерк развития эстетической мысли Украины. Москва : Искусство, 1981. 423 с.
- И. Ж. Конисский (Георгий). *Энциклопедический словарь* / изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. Санкт-Петербург, 1895. Т. 15 А. С. 954.
- Кашуба М. В. Георгій Кониський. Київ : Український центр духовної культури, 1999. 228 с.
- Кашуба М. В. Георгій Кониський і його “Філософський курс”. *Георгій (Кониський). Філософські твори*: у 2 т. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 1. С. 5–42.
- Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 367 с.
- Машенко С. Т. Георгій Кониський та його філософський курс. *Любов до мудрості і віра*. Чернігів : РВК “Деснянська правда”, 2006. С. 32–44.
- Минькевич И. Георгий Конисский, архиепископ Белорусский (1717–13 февраля 1795 года). *Черниговские Епархиальные Известия (Прибавление)*. 1895. № 4. С. 116–126.
- Мишанич О. В. Українська література XVIII ст. *Українська література XVIII ст. Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 5–28.
- Петров Н. Драматические произведения Георгия Конисского. *Древняя и новая Россия*. Санкт-Петербург, 1878. Т. III. С. 245–256.
- Петров Н. И. О неизвестных доселе интерлюдиях к трагикомедии Георгия Конисского, находящихся в рукописи академического музея №131. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Кн. 1. Киев, 1879. С. 283–284.
- Пушкин А. С. Собрание сочинений: в 10 т. Москва : Художественная литература, 1976. Т. 6. 508 с.
- Суліма М. Кониський Григорій. *Українська література у портретах і довідках: Давня література – література XIX ст.: довідник*. Київ : Либідь, 2000. С. 156.

- Українська література XVIII ст. Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори / вступ. ст., упоряд. і прим. О. В. Мишанича. Київ : Наукова думка, 1983. 696 с.
- Царенок А. В. Драма святителя Георгія (Конисского) “Воскресение мертвых”: связь с Евангельскими притчами. *Вестник Харьковской Духовной Семинарии*. 2020. № 11 (11). С. 27–33.
- Царенок А. Естетичні аспекти світогляду Георгія Кониського в контексті ідей українського бароко. *Сіверянський літопис*. 2011. № 2. С. 59–69.
- Царенок А. В. “Защищать обиженных и обуздывать злодеев...” (памяти святителя Георгія (Конисского), архиепископа Могилевского). *Троїцький вісник*. 2020. № 5 (303). С. 3.

References

- Bilous, P. V. (2012). *Istoriia ukrainskoi literatury XI–XVIII st. : navch. posib* [History of Ukrainian Literature of the 11–18 centuries: textbook]. Kyiv: Vyd. Tsentr “Akademiia” [in Ukrainian].
- Dysnievic, V. M. (2001). Kaniski Hieorhij. In H. P. Paskou (Ed.), *Relihija i Carkva na Bielarusi: encykl. daviedn.* [Religion and Church in Belarus’: reference book] (p. 145). Minsk: BielEn [in Belorussian].
- Georgii (Konisskii), arh. (1886). S novym godom! [Happy New Year!]. *Chernigovskie Eparkhialnye Izvestiia (Pribavlenie)*. [Chernigov Eparchial News (Supplement)], 1, 1-7 [in Russian].
- Heorhii (Konyskyi), arh. (1983). Voskreseniie mertvykh [Resurrection of the dead people]. In *Ukrainska literatura XVIII st. Poetychni tvory. Dramatychni tvory. Prozovi tvory* [Ukrainian Literature of the 18th century. Poetical Works. Dramatical Works. Prosaic Works] (pp. 337-356). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Heorhii (Konyskyi), arh. (1990). *Filosofski tvory* [Philosophical Works (Vol. 1)]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Hrytsai M. S., Mykytas, V. L., & Sholom, F. Ya. (1989). *Davnia ukrainska literatura: pidruchnyk* [The Old Ukrainian Literature: Textbook]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
- I. Zh. (1895). Konisskii (Georgii). In F. A. Brokgauz, & I. A. Efron (Ed.), *Entsiklopedicheskii slovar* [Encyclopedia] (Vol. 15A, p. 954). Sankt-Peterburg [in Russian].
- Ivano, I. V. (1981). *Ocherk razvitiia esteticheskoi mysli Ukrainy* [Essay on the development of the aesthetical thought of Ukraine]. Moskva: Iskusstvo [in Russian].
- Kashuba, M. V. (1990). Heorhii Konyskyi i yoho “Filosofskiy kurs” [Georgy Konisky and his “Philosophical Course”]. In *Heorhii (Konyskyi). Filosofski tvory* [George (Konisky). Philosophical works] (Vol. 1, pp. 5-42). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Kashuba, M. V. (1999). *Heorhii Konyskyi* [Georgy Konisky]. Kyiv: Ukrainysky tsentr dukhovnoi kultury [in Ukrainian].

- Krymskyi, S. B. (2008). *Pid syhnaturoiu Sofii* [Under the signature of Sophia]. Kyiv: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia” [in Ukrainian].
- Mashchenko, S. T. (2006). Heorhii Konyskyi ta yoho filosofskyi kurs [George Konisky and his philosophical course]. In *Liubov do mudrosti i vira* [Love of wisdom and faith] (pp. 32-44). Chernihiv: RVK “Desnianska pravda” [in Ukrainian].
- Minkevich, I. (1895). Georgii Konisskii, arkhiepiskop Belorusskii (1717–13 fevralia 1795 goda) [Georgiy Konissky, Archbishop of Belarus (1717–February 13, 1795)]. In *Chernigovskie Eparkhialnye Izvestiia (Pribavlenie)* [Chernigov Eparchial News (Supplement)], 4, 116-126 [in Russian].
- Myshanych O. V. (Comp.). (1983). *Ukrainska literatura XVIII st. Poetychni tvory. Dramatychni tvory. Prozovi tvory* [Ukrainian literature of the XVIII century. Poetry. Dramatic works. Prose works]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Myshanych, O. V. (1983). Ukrainska literatura XVIII st. In *Ukrainska literatura XVIII st. Poetychni tvory. Dramatychni tvory. Prozovi tvory* [Ukrainian Literature of the 18th century. Poetical Works. Dramatical Works. Prosaic Works] (pp. 5-28). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Petrov, N. (1878). Dramaticheskie proizvedeniia Georgiia Konisskogo [Dramatical Works by Georgiy Konisskiy]. In *Drevniaia i novaia Rossiia* [The old and the new Russia]. (Vol. 3, pp. 245-256). Sankt-Peterburg [in Russian].
- Petrov, N. I. (1879). O neizvestnykh dosele interliudiiah k tragicomedii Georgiia Konisskogo, nakhodiashchikhsia v rukopisi akademicheskogo muzeia №131 [About the unknown till now interludes to tragicomedy by Georgiy Konisskiy...]. In *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistca* [Readings in the Historical Society of Nestor the Chronicler]. (Book 1, pp. 283-284). Kiev [in Russian].
- Pushkin A. S. (1976). *Sobranie sochinenii: v 10 t.* [Collection of Works: in 10 vol.] (Vol. 6). Moskva: Khudozhestvennaia literature [in Russian].
- Sulima, M. (2000). Konyskyi Hryhorii [Konisky Hryhoriy]. In *Ukrainska literatura u portretakh i dovidkakh: Davnia literatura –literatura XIX st.: dovidnyk* [Ukrainian literature in portraits and references: Ancient literature –literature of the XIX century: reference book] (p. 156). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Tsarenok, A. V. (2020a). Drama sviatitelia Georgiia (Konisskogo) “Voskresenie mertvykh”: sviaz s Evangelskimi pritchami [Drama of St. George (Konissky) “Resurrection of the Dead”: a connection with the Gospel parables]. *Vestnik Kharkovskoi Dухovnoi Seminarii* [Bulletin of the Kharkov Theological Seminary], 11(11), 27-33 [in Russian].
- Tsarenok, A. V. (2020b). “Zashchishchat obizhennykh i obuzdyvat zlodeev...” (pamiaty sviatitelia Georgiia (Konisskogo), arkhiepiskopa Mogilevskogo) “To protect the offended and curb the villains ...” (in memory of St. George (Konissky), Archbishop of Mogilev). *Troitskyi visnyk* [Bulletin of the Trinity Monastery], 5(303), 3 [in Russian].
- Tsarenok, A. (2011). Estetychni aspekty svitohliadu Heorhiia Konyskoho v konteksti idei ukrainskoho baroko [Aesthetic aspects of Georgy Konysky’s world-

view in the context of Ukrainian Baroque ideas]. *Siverianskyi litopys* [Severyansky chronicle], 2, 59-69 [in Ukrainian].
Yefremov, S. O. (1995). *Istoriia ukrainskoho pysmenstva* [History of Ukrainian Literature]. Kyiv: Femina [in Ukrainian].

Carenok A.V.

**ETHICAL SENSES OF ST. GEORGIY (KONYS'KYJ'S) DRAMA
"RESURRECTION OF THE DEAD PEOPLE"**

The drama "Resurrection of the dead people", written by the famous Orthodox hierarch saint Georgiy (Konys'kyj), presents the well-known monument of the old Ukrainian didactic literature. Even nowadays its impressive religious and ethical basis demands attention, popularization and further exploration.

The aim of the article is pointing out the central moral and theological ideas of this work and making analysis of them.

Georgiy (Konys'kyj's) drama is connected with the biblical texts (with the evangelic parables of the Wheat and the Tares, of the Sower and of the Rich Man and Lazarus, in particular). This connection is regular and strong enough. At the same time, the author uses some corresponding ethical senses, elements of subject line and images more or less creatively. As a result, his literary work can be interpreted as a perceptibly original one.

As well as the Holy Writ and the Sacred Tradition of Church, the drama "Resurrection of the dead people" underlines the value of the different Christian virtues. Among them we find the diligence, the mercy, the making of peace, the gratefulness, the relying upon God's Providence, the patience, the humility, the understanding of the eternal values priority, etc. Being a preacher of virtues, Ukrainian dramatist preaches down the numerous vices and sins. According to his ethical position, our struggle against the evil should be as righteous and legal as it possible.

In spite of some loss of conformity to the moral theology in one episode, on the whole the drama by Georgiy (Konys'kyj) must be regarded as a successful artistic embodiment of the important ideas of the Christian ethics.

Key words: *ethics, moral theology, drama, vice, injustice, virtue, patience.*